

М. І. ФІЛОН, О. М. КРИМЕЦЬ
(Харків, Україна)

НАУКОВА КАРТИНА СВІТУ У ФІЛОСОФСЬКОМУ Й ЛІНГВІСТИЧНОМУ ВИМІРАХ

Розглянуто загальний стан дослідження феноменів картини світу, мовної картини світу, наукової картини світу у філософській та лінгвістичній думці. Проаналізовано думки вчених щодо наукової картини світу, її основних характеристик, рівнів, ознак, типів і функцій, які вона виконує в дослідницькому процесі. Наголошено на національній специфіці плану вираження наукової картини світу, що може стати підґрунтям подальших досліджень української національної наукової картини світу, особливостей термінотворення та змісту наукових понять.

Ключові слова: картина світу, мовна картина світу, наукова картина світу, національна наукова картина світу.

У термінологічних парадигмах сучасного наукового дискурсу важливу роль відіграють такі поняття, як “картина світу”, “мовна картина світу”, “наукова картина світу” тощо. Мовознавці й філософи, педагоги й культурологи розуміють їх по-різному, виокремлюючи й конкретизуючи саме ті риси, що є визначальними для тієї чи тієї наукової дисципліни. Первинним, очевидно, є поняття картини світу, яке вже протягом тривалого часу перебуває в полі зору вітчизняних і зарубіжних дослідників [5; 8; 10; 11; 17]. Вважається, що термін *картина світу* ввели до наукового обігу фізики та філософи на початку ХХ століття. Зокрема фізик М. Планк стверджував, що цілісна картина світу – це мета, до якої прагне природознавство, що саме ця картина дає змогу об’єднати розмаїття фізичних явищ в єдину систему [17]. Відомий австрійський філософ Л. Вітгенштайн у своєму “Логіко-філософському трактаті” (1921) використовує термін *картина світу* на позначення певної моделі, картини фактів, що відтворює структуру дійсності в цілому або структуру її окремих компонентів [4].

Сьогодні це поняття увійшло до складу робочих понять багатьох наук, зокрема, філософії, психології, культурології, гносеології, когнітології, лінгвістики. Згідно з сучасною науковою думкою поняття картини світу, яке виражає специфіку людини та її буття, взаємодію її зі світом, найважливіші умови її існування у світі, належить до фундаментальних. У філософській літературі його ототожнюють із поняттям світогляду. Так, А. М. Чанишев кваліфікує світогляд як загальну картину світу, тобто більш-менш складну та систематизовану сукупність образів, уявлень і понять, в якій і через яку усвідомлюють світ у його цілісності та єдності [21, с. 21–22]. На думку О. О. Корнілова, картина світу щодо лінгвістики – це певним чином оформлена систематизація плану змісту мови [11, с. 4]. Лінгвісти, досліджуючи картину світу, встановлюють її зв’язок із мовою, вивчають особливості фіксації думки засобами мови, тому зазначимо, що мова, з одного боку, сама є частиною картини світу, а з другого, – на основі мови формується мовна картина світу.

Феномен мовної картини світу досліджує також лінгвофілософія, лінгвокультурологія й лінгвістика [1; 6; 9; 10; 11; 12; 19]. Витоками лінгвофілософського обґрунтування поняття мовної картини світу є ще ідеї В. фон Гумбольдта та неогумбольдтіанців про внутрішню форму мови. Одним із перших В. фон Гумбольдт звернув увагу на національний зміст мови та мислення, підкресливши, що різні мови є для нації органами їх оригінального мислення та сприйняття [6, с. 324]. На думку вченого, саме мова впливає на формування системи понять і цінностей. Ця її функція, а також засоби творення понять є спільними для всіх мов. Відмінним є самотність духовного світу народів – носіїв мови, але головна несхожість мов між собою полягає у формі самої мови, у засобах вираження думок і почуттів. Досліджуючи мову як середню ланку між мисленням та дійсністю, вчений стверджує, що мова фіксує особливе національне мислення [6].

Г. В. Колшанський, розмірковуючи над поняттям мовної картини світу, підкреслює, що остання базується на особливостях соціального і трудового досвіду кожного народу. Ці особливості знаходять вираження у відмінностях лексичної та граматичної номінації явищ і процесів, у сполучуваності тих чи тих значень, в їхній етимології тощо. Учений переконаний, що у мові закріплене все розмаїття творчої пізнавальної діяльності людини (соціальної та індивідуальної) [9, с. 33].

Дослідження мовної картини світу в сучасному вітчизняному та зарубіжному мовознавстві характеризується багатоаспектністю й різнобічністю. Науковці виокремлюють рівні (ідіолект, діалект, узус) і типи мовної картини світу (повсякденно-побутова, міфологічно-релігійна, художня, наукова), приділяють увагу її структурі (поле з ядром – мовцем і периферією – мовним колективом), наголошують на окремих її особливостях: мовна картина є вторинною за своєю природою, антропоморфною за спрямованістю, постійно змінюється, має національну специфіку [12, с. 107–110]. Розглядаючи мовні картини світу як похідні національних менталітетів, О. О. Корнілов розрізняє: мовну картину світу національної мови, мовну картину світу певної людини, наукову мовну картину світу, оскільки у мові фіксується результат осмислення світу кожним із видів людської свідомості (колективною побутовою свідомістю нації, індивідуальною свідомістю окремої людини, науковою свідомістю) [11, с. 4].

Як було зазначено вище, в науковому обігу, крім понять картини світу, мовної картини світу, поширене й поняття наукової картини світу. Згідно із сучасними уявленнями, наукова картина світу – це сукупність знань про світ, вироблена науками на певному етапі їх розвитку. На думку дослідників, наукова картина світу, спираючись на найважливіші наукові досягнення й впорядковуючи наші знання про різні властивості й закономірності буття, дає найповніше уявлення про світ, синтезує знання конкретних наук на основі певних фундаментальних принципів та ідей [2; 12]. Загальне поняття наукової картини світу певною мірою мотивоване поняттям фізичної картини світу й у своїй загальноєвристичній значущості має загальнофілософський статус. Його використовують у природознавстві, позначаючи універсальну методологічну категорію природничих наук, а також у суспільних, зокрема гуманітарних науках [5; 15; 20].

Філософи визначають структуру, типи, функції, основні характеристики наукової картини. Наприклад, Л. Г. Лешкевич уважає, що структура наукової

картини світу передбачає центральне теоретичне ядро, фундаментальні припущення й окремі теоретичні моделі, що постійно добудовуються. Центральне теоретичне ядро відзначається відносною стійкістю й досить тривалим терміном існування. Воно становить сукупність конкретно-наукових й онтологічних констант, що зберігаються без змін у всіх наукових теоріях. Фундаментальні припущення мають специфічний характер й умовно прийняті за такі, які не можна скасувати: теоретичні постулати, уявлення про способи взаємодії й організації в систему, про закономірності розвитку універсуму. Окремі наукові моделі існують для збереження центрального ядра знань і фундаментальних гіпотез. У випадку зіткнення чинної картини світу з аномаліями ці моделі можуть змінюватися, адаптуватися до них [14].

Наукова картина світу репрезентує раціональну модель пізнання світу, за допомогою якої інтегруються й систематизуються конкретні знання, отримані у різних галузях наукового пошуку. А. Ейнштейн стверджував, що наукова картина світу формується шляхом з'єднання у процесі розвитку науки окремих явищ у ціле, що дає єдину картину Всесвіту й утворює універсальне наукове знання [8, с. 3]. Подібну думку висловив В. І. Вернадський, зазначаючи, що є підстави говорити про загальнонаукову картину світу, яка органічно з'єднує уявлення про розвиток неживої матерії й уявлення про біологічну й соціальну революції [3]. Проте наукова картина світу – це не просто сума або набір окремих знань. Л. Г. Лешкевич вважає, що наукова картина світу є результатом узгодженості цих знань й організації їх у нову цілісність, тобто в систему. З цим пов'язана така характеристика наукової картини світу, як системність [14]. Окрім системності, виокремлюють інші ознаки наукової картини світу: змінюваність, зумовлену постійним розвитком науки, та універсальність, оскільки наукові знання об'єктивні й вільні від мовного суб'єктивізму [11].

Досліджуючи наукову картину світу, вчені виокремлюють різні її типи залежно від рівнів систематизації або від об'єкта пізнання. Оскільки існують різні рівні систематизації наукового знання, дослідники виділяють три основні типи наукової картини світу: 1) загальнонаукову як узагальнювальне уявлення про Всесвіт, живу природу, суспільство й людину, що формується на основі синтезу знань, отриманих у різних наукових дисциплінах; 2) природничо-наукову й соціально-наукову, як уявлення про суспільство і природу, що узагальнює досягнення соціально-гуманітарних та природничих наук; 3) спеціально-наукову – уявлення про предмети окремих наук [13; 18]. За основу іншої класифікації наукової картини світу обрано об'єкт пізнання (природу, техніку, суспільство, людину), й відповідно виокремлено чотири її типи: природничо-наукову, технічно-наукову, суспільно-наукову, гуманітарно-наукову [5].

Наукова картина світу не лише поєднує й систематизує знання різних наукових галузей, вона виконує й інші функції. С. О. Лебедев вважає, що наукова картина світу – це дослідницька програма, яка визначає стратегію наукового пізнання, а також забезпечує об'єктивацію наукових знань – їх віднесення до досліджуваного об'єкта та включення до відповідної культури [13]. Крім того, наукова картина світу виконує в дослідницькому процесі онтологічну, евристичну й світоглядну функції, пов'язані між собою системною організацією. Особлива роль у дослідницькому процесі належить евристичній функції

спеціальної наукової картини світу як програми, що спрямовує формування емпіричних фактів й побудову конкретних наукових теорій [18, с. 106, 412].

Задаючи систему настанов і принципів пізнання світу, наукова картина світу накладає певні обмеження на характер припущень нових гіпотез, тим самим спрямовуючи рух думки. Тому, стверджує Л. Г. Лешкевич, можна говорити про нормативну й психологічну функції наукової картини світу, яка створює загальнотеоретичне тло дослідження й координує орієнтири наукового пошуку [14]. Означені функції не виступають окремо, вони взаємопов'язані у процесі наукового дослідження. Окрім названих, наукова картина світу виконує функцію комунікатора, "перекладача" з мови наукової теорії, відомої вузькому колу фахівців, на мову побутової свідомості, в область ментальності. Саме через наукову картину світу наукові знання виявляють себе в певній культурі [7].

Тривалий час наукова картина світу перебувала передусім у полі зору філософів. Лінгвістичні аспекти вивчення наукової картини світу виокремлюються лише останнім часом. Прикметною з цього погляду є праця О. О. Корнілова "Мовні картини світу як похідні національних менталітетів" (2003). Розглядаючи широке коло питань, пов'язаних з уявленням лексики національної мови як результату відображення світу побутовою свідомістю, автор приділяє увагу не лише національним мовним картинам світу, а й науковій картині світу, їх співвідношенню та взаємодії з мовною картиною [11].

У центрі уваги дослідників, праці яких присвячено мовним та науковим картинам світу, передусім виокремлюється коло питань, що стосуються їх порівняння, встановлення співвідношення між ними. Лінгвісти вважають мовну картину світу наївною та національно (культурно) зумовленою, а наукову картину світу об'єктивною та універсальною для всіх народів. На основі цих двох характеристик і здійснюється протиставлення мовної та наукової картин світу. На думку І. І. Богатирьової, наївна картина світу відбиває матеріальний і духовний досвід народу й формується під впливом культурних цінностей і традицій тієї чи тієї нації, вона суттєво відрізняється від наукової картини, яка ніяк не залежить від мови та може бути спільною для різних народів [2]. Проте мовна картина світу наївна лише у тому сенсі, що суттєво відрізняється від наукової картини, вважає Ю. Д. Апресян. Відбиті у мові наївні уявлення зовсім не примітивні, у багатьох випадках вони не менш складні та цікаві, ніж наукові, наприклад, уявлення про внутрішній світ людини, які відбивають досвід десятків поколінь протягом багатьох тисячоліть і здатні слугувати надійним провідником у цей світ [1].

Як наголошує О. О. Корнілов, твердження про те, що наукова картина світу не має стосунку до менталітету, національного характеру, можна визнати абсолютно правильним лише тоді, якщо говорити про її зміст, тобто інформативний інваріант. Що ж до плану вираження, мовних втілень цього інваріанту, то припустимо говорити про національну специфіку мови науки. Якщо в тому чи тому мовному соціумі є наукова традиція, то його мова науки обов'язково має національне оформлення. У цьому сенсі, вважає вчений, можна говорити про національну наукову картину світу як наукову картину світу у формі національної мови [11].

Можливо, межа між науковою та мовною картинами світу не така вже й чітка, як прийнято вважати, проте всі дослідники єдині в думці про відмінність мовної та наукової картин світу. Категорично з цього приводу вислов-

люється О. О. Корнілов: "...наукова картина світу та мовна картина світу принципово відмінні одна від одної... Спільне у них тільки одне – об'єкт відбиття, тобто реальний матеріальний світ" [11, с. 21].

З другого боку, у полі зору дослідників перебувають питання про вплив мовної картини світу на зміст наукового знання й на наукову картину світу певної нації. Зокрема В. Ф. Новодранова вважає, що базою нових термінологічних найменувань можуть бути побутові знання, які відіграють випереджальну й опосередковану роль у процесі формування наукової картини світу [16, с. 91]. Тобто за рахунок мовних засобів мовної картини світу наукова картина світу може поповнюватися новими термінологічними одиницями. Т. Р. Копилова вважає, що наукові поняття, отримуючи форму вираження засобами тієї чи тієї національної мови, наповнюються новим змістом, властивим певній етнокультурній спільноті [10].

Узагалі як самостійний предмет лінгвістичних досліджень наукову картину світу вивчено ще недостатньо. Мову науки зазвичай аналізують не в плані з'ясування її концептуального статусу, а в плані прикладного опису її окремих термінологій. Праці, присвячені науковій картині світу, належать переважно зарубіжній лінгвістичній думці. Тому видається перспективним і важливим розглянути наукову картину світу в лінгвістичному вимірі. Означена тема є багатоаспектною. Вона потребує свого спеціального обґрунтування, визначення основних понять і напрямів дослідження. Головне завдання – розв'язання питання про роль і місце національної мови у формуванні національної наукової картини світу. Наукова картина світу є системою абстрактних понять, і саме вони утворюють сітку відношень, які репрезентують наукове пізнання світу. Проте абстрактні поняття – це своєрідні гностичні образи. Національна мова наскрізь пронизана конкретно-чуттєвим началом, образністю, наочністю, предметністю у найширшому сенсі цього слова, вона здатна реалізувати ці поняття за допомогою загальномовних засобів. Відтак можна говорити про вплив мовної картини світу певного народу на формування національної наукової картини світу.

Отже, наукова картина світу як об'єкт лінгвістичного дослідження є складним і багатоаспектним явищем, яке потребує цілісного й системного аналізування. Ключовими науковими орієнтирами, що визначають основні перспективні лінії вивчення наукової картини світу, є: а) співвідношення та взаємодія національного й інтернаціонального складників, що виявляються на рівні форми та змісту досліджуваних явищ; б) специфіка побудови гностичних образів у системі координат природничих, гуманітарних, соціальних і технічних наук; в) особливості членування світу в системі понять і категорій, а також способи їх вербальної репрезентації; г) історична тяглість та змінність конститuentів національної наукової картини світу. Емпіричний матеріал такого дослідження – національна термінологія, що відображає закономірності наукового пізнання світу в національно маркованих системах спеціальної лексики.

1. *Апресян Ю. Д.* Избранные труды: В 2 т. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1995. – Т. 2. Интегральное описание языка и системная лексикография. – 767 с.
2. *Богатырева И. И.* Языковая картина мира // Образовательный портал "Слово". Филология. – Режим доступа: <http://www.portal-slovo.ru/philology/43646.php>.
3. *Вернадский В. И.* Избранные труды по истории науки. – М.: Наука, 1981. – 360 с.

4. Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosophicus. Філософські дослідження. — К., 1995. — 85 с. — Режим доступу: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/vitgen.html>.
5. Гінзбург М. Д. Засоби формування, фіксування, зберігання та передавання фахових знань. — Режим доступу: <http://mino.esrae.ru/pdf/2012/1%20Sp/699.doc>.
6. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. — М.: Прогресс, 1985. — 452 с.
7. Гураль С. К. Мироззрение, картина мира, язык: лингвистический аспект соотношения // Вестник Томского гос. ун-та. Серия: Филология. — 2007. — № 299(1). — С. 31–34.
8. Эйнштейн А. Влияние Максвелла на развитие представлений о физической реальности: Собр. науч. тр.: В 4 т. — М.: Наука, 1967. — Т. 4. Статьи, рецензии, письма. Эволюция физики. — С. 136–139.
9. Колянский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке. — 2-е изд., доп. — М.: Едиториал УРСС, 2005. — 128 с.
10. Копылова Т. Р. К вопросу о влиянии языковой картины мира на содержание научного знания (на примере понятий *воздействие / взаимодействие, коммуникативное пространство*) // Вестник Удмуртского ун-та. Серия: История и филология. — 2010. — Вып. 2. — С. 48–53.
11. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: ЧеРо, 2003. — 349 с.
12. Косенко О. С. Мовна картина світу. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkzh/2010_34/Kosenko.pdf.
13. Лебедев С. А. Философия науки: Словарь основных терминов: Учеб. пос. для вузов. — М., 2006. — 320 с. — Режим доступу: <http://sciencephilosophy.pbwork.com>.
14. Лешкевич Л. Г. Философия науки: традиции и новации: Учеб. пос. для вузов. — М., 2001. — 428 с. — Режим доступу: <http://society.polbu.ru>.
15. Новейший философский словарь / Сост. и гл. науч. ред. А. А. Грицанов. — 3-е изд., испр. — Минск: Книжный Дом, 2003. — 1280 с.
16. Новодранова В. Ф. Роль обыденного знания в формировании научной картины мира // Терминология и знание: Материалы I Междунар. симп. — М.: Ин-т русск. яз. им. В. В. Виноградова РАН, 2009. — С. 89–93.
17. Планк М. Избранные труды. — М.: Наука, 1975. — 788 с.
18. Степин В. С., Кузнецова Л. Ф. Научная картина мира в культуре техногенной цивилизации. — М.: ИФРАН, 1994. — 274 с.
19. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Посталова и др. — М.: Наука, 1988. — С. 173–204.
20. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. — М.: Сов. энцикл., 1983. — 840 с.
21. Чанышев А. Н. Начало философии. — М.: Изд-во МГУ, 1982. — 184 с.

М. І. Filon, О. М. Krymets

SCIENTIFIC WORLD IMAGE IN PHILOSOPHICAL AND LINGUISTICS DIMENSIONS

The paper deals with the world image phenomenon, in particular with language world image and scientific world image in philosophic and linguistic fields of studies. Various points of view on scientific world image are given; main characteristics, levels, prominent features, types and functions are analysed. In the focus of the paper are national features of scientific world image expression, which also can be the background for further researches devoted to the national scientific world image, peculiarities of terms formation and scientific concept.

Key words: world image, language world image, scientific world image, national scientific world image.